

ביהייביוריזם וכבוד האדם

על טבע, חופש ועתיד האנושות

(חיבור בתגובה לשאלה 3, מטלת סוף סמסטר, פברואר 2018)

הביהייביוריזם הופיע במהלך המאה העשרים עם הבטחה גדולה טמונה בחובו. על-פניו, הביהייביוריזם מצביע על פתח יציאה, מבוקש מזה זמן רב, מבעיות פילוסופיות עתיקות לגבי יחס האדם לעולם; הוא מציג תוכנית מחקר בעלת פוטנציאל בתחום אשר מזה אלפי שנים מתאפיין בתעייה ובטלה; הוא מציג כלים עוצמתיים להפעלה בתחומי החינוך, שמירה על הסביבה, שיקום פושעים, סדר חברתי, ואפילו אמנות; ובקיצור, אפשר שהוא מפתח לעתיד טוב יותר עבור האנושות. ואולם, בה-בעת, הביהייביוריזם היה ונותר מראשיתו מושא ללעג ואף עוינות. החמורה שבהאשמות: הביהייביוריזם מתכחש לכבודו של האדם כסוכן חופשי, מצמצם את האדם למכונה גרידא ומעניק גושפנקא מדעי(סטי)ת לאנטי-מוסריות וטוטאליטריזם.

מדוע הביהייביוריזם מותקף כך? האם ההתקפה מוצדקת? האם ניתן להשיב עליה, ואם כן, כיצד? בעיון הקצר שלהלן אנסה להראות שהביהייביוריזם מעורר התנגדות רבה משום שהוא גישה טבעית לאדם, כלומר גישה לפי האדם הוא חלק מן הטבע. זאת בניגוד לגישה אשר מזה אלפי שנים עומדת במרכז התרבות המערבית, ובכלל זה ביסוד הנפשנות, לפיה האדם נפרד מן הטבע בהיותו חופשי. מסיבה זו הביהייביוריזם נראה לרבים כאיום על אושיות הציוויליזציה שלנו. ואולם, בהסתמך הן על הביהייביוריסט החשוב ב. פ. סקינר והן על הוגים שאינם ביהייביוריסטים, אטען שניתן לראות את הגישה הטבעית לאדם באור שונה לחלוטין מן הקריקטורה שמשרטטים המבקרים: לא מתכון בדוק לאושוויץ, אלא פעמים רבות ועבור אנשים רבים דווקא מקור השראה לחמלה, שלום ואהבת הזולת. ואילו רעיון האדם החופשי, מצידו, איננו מקור כל הטוב באופן חד-משמעי. עלולים להיות לכך צדדים אפלים, ואפשר שדווקא מורשת זו – כלומר, דווקא הנפשנות ולא הביהייביוריזם – מהווה בימינו מעמסה ומכשול עבור היחיד והחברה.

ביהייביוריזם וכבוד האדם

בספרו "על הביהייביוריזם", הביהייביוריסט החשוב ב. פ. סקינר מציע ללמוד ולהסביר את האדם לא בתור סוכן חופשי אלא כהתרחשות טבעית הנובעת מסיבות קודמות (סקינר, 1976 : עמ' 132). הגישה הביהייביוריסטית עומדת על כך שההרגשות הפנימיות אינן גורם דוחף בשרשרת הסיבתיות, אלא תוצרי לוואי, כך שאת האדם יש להבין בסופו של דבר לא כ"אני" נפרד אלא כהתרחשות רציפה עם הטבע. הביהייביוריזם אמנם איננו מתכחש לקיומן של חוויות פרטיות, אך כן מציע שהן אינן הסיבות להתנהגות : הם וההתנהגות יחדיו הינם תולדה של הסביבה (שם : עמ' 45, 47). במילים אחרות, האדם אינו מתעלה על סביבתו, ואל לנו לדמיין תהום בינו לבין הטבע. בין אם התנהגותו של האדם תוסבר על-ידי תלויות (contingencies) של קיום (דהיינו המורשת הגנטית שהמין האנושי רכש מסביבתו האבולוציונית, שם : עמ' 30, 55), ובין אם התנהגותו תוסבר על-ידי תלויות של חיזוק (דהיינו פעולתה של הסביבה על האדם הפרטי במהלך חייו, שם : עמ' 31 – 35) האדם הינו לעד חלק בלתי נפרד ממארג הסיבתיות החובק-כל שהינו המרחב הפיזי.

לגישה זו יתרונות רבים. מנקודת מבט פילוסופית, הביהייביוריזם נמנע מהמלכודת הידועה של בעיית הגוף-נפש (שם : עמ' 11, 35, 146). מנקודת מבט של פילוסופיה של המדע, הרי שיש מקום לשאול האם ההסברים הנפשניים היו אי-מתי הסברים בכלל (שם : עמ' 74), או שמא ה"נפש" ו"הרצון החופשי", כמו ה"איד" וה"ליבידו", היו ונותרו רק אשליותיו של מדע נחשל, כגון האֶתֶר עבור הפיזיקה הישנה או הפלוגיסטון עבור הכימיה המוקדמת (שם : עמ' 18). זאת ועוד, הביהייביוריזם מציע תכנית מחקר מוגדרת היטב בתחום שבו כה רבה התעיייה במעגלים בשל העדר שיטת מחקר ברורה. לבסוף, הביהייביוריזם נראה בעל השלכות יישומיות מרחיקות לכת עבור האדם והחברה, ובכלל זה בחינוך (שם : עמ' 140), שמירה על הסביבה (שם : עמ' 166), שיקום פושעים (שם : עמ' 136), סדר חברתי, ואפילו אמנות (שם : עמ' 82).

ואולם, על אף יתרונותיו אלו, הביהייביוריזם היה ונותר חשוד בעיקר בשל "מגרעה" חשובה אחת : ניגודו לאתוס יקר ערך בציוויליזציה המערבית, הוא ערך כבוד האדם בתור "סוכן יוזם ויצירתי" (שם : עמ' 132). את אתוס כבוד האדם נהוג לעגן כבר בבראשית פרק א, היכן שהאדם נברא זכר ונקבה "בצלם האלוהים" (פסוק כז). פרשני מקרא כמו ישראל אלדד לומדים מכך שהאדם הוא יוצר במהותו, פועל ולא רק נפעל, אשר פעולתו היא "פעולה מכוונת בחינת סוף מעשה במחשבה תחילה", כלומר פעולה